Марчук, Людмила і Рарицький, Олег. «Мовна особистість Івана Світличного крізь призму епістолярію: психолінгвістичні аспекти». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 17, 2022, с. 19–31.
Marchuk, Liudmula and Rarytskyi, Oleh. "Ivan Svitlychnyj's Language Personality through the Prism of His Epistolary: Psycholinguistic Aspects". *Linguostylistic Studies*, iss. 17, 2022, pp. 19–31.

УДК 811.161.2'23Світличний:82-6
https://doi.org/10.29038/2413-0923-2022-17-19-31

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРІЮ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Людмила Марчук
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

Олег Рарицький
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський, Україна

Мета статті – засобами епістолярію, а саме через вибрані сторінки листування з друзями та колегами в Україні та діаспорі, описати постать І. Світличного – поета, перекладача, тонкого цінителя слова. Для цього використані описовий, функційно-стилістичний метод. До дослідження екстралінгвістичних інтенцій репрезентованого тексту Івана Світличного залучено метод дискурс-аналізу, який висвітлює зовнішні чинники, що впливають на когнітивну складову вербальної картини індивідуального стилю письменника.

Ключові слова: етикетні формули, авторські неологізми, шістдесятники, мовні знаки, психолінгвістичний портрет.

IVAN SVITLYCHNYJ'S LANGUAGE PERSONALITY THROUGH THE PRISM OF HIS EPISTOLARY: PSYCHOLINGUISTIC ASPECTS

Liudmula Marchuk
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Oleh Rarytskyi
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Aim of the research. Case study of the issue is based on the epistolary of I. Svitlychny – poet, translator, and subtle connoisseur of the word. In the focus of the analysis are the selected pages of his correspondence with friends and colleagues, both in Ukraine and the Diaspora. **Research methods**. The article provides explanation of the research methodology, namely, the descriptive, functional-stylistic, and comparative methods used in the analysis of Ivan Svitlychny's epistolary texts and the memoirs of his associates. The above methods make it possible to perceive the text's integrity (textual semantics) and explain the coherence of the material (the meaning of the text), the task of which is to reveal the intrathecal features of the epistolary of a famous dissident. The study of extralinguistic intentions of the represented text

© Марчук Л., Рарицький О., Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022.
Це стаття відкритого доступу на умовах CC BY-NC 4.0

of Ivan Svetlichny involves also the method of discourse analysis, which sheds light on the external factors that influence the cognitive component of the verbal picture of the writer's individual style. **Results.** Ivan Svitlychny's epistolary creativity concentrates around important social, moral, and ethical ideals of modernity, revealing the depth of thinking, sharpness of worldview, and ability to skillfully convey the inner world of man. The artistic perfection of individual speech, the aesthetic taste are manifested in the choice of lexical means of expression

I. Svitlychnyk's language contains a considerable amount of expressive vocabulary, which is used as a stylistic attribute to his individual style. One of the decisive factors influencing the functioning of special forms in epistolary text is the individual author's style, the general concept, and the ideological and aesthetic orientation of the writer's work. The study of I. Svetlichny's letters allows to consider the use of lexical means as a single stylistic complex, formed not only by objectively defined properties of words, but also by their subjective authorial interpretation, which is an essential aspect in the context analysis. **Conclusion**. The analysis of the process of I. Svitlychny's personality formation provides clues to distinguishing the following factors that determined the linguistic and psychological features of the writer and scientist's linguistic nature: comprehensive erudition, high-quality education, received at the Kharkiv University, postgraduate studies at the Institute of Literature of NAS of Ukraine; communication with peasants, workers, the repressed; long-term editorial activity; genuine linguistic sense and intuition, individual-language practice in four functional styles (artistic, scientific, journalistic, epistolary); activities on editing and refining the Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language; participation in the socio-political dissident movement of the Sixties.

Key words: label formulas, copyright neologisms, sixties, language signs, psycholinguistic portrait.

Вступ. Постать Івана Світличного – непересічна в когорті духовних побратимів: Івана Дзюби, В'ячеслава Чорновола, Євгена Сверстюка, Василя Стуса та ін. Листи Івана Світличного цінні як своєю інформативністю, так і особливим мовним наповненням, дослідження якого дозволило доповнити картину мовного особливого світу, стали, за словами Михайлини Коцюбинської «…духовним опертям й захисним панцирем» (Коцюбинська 4). Проте питання формування світоглядних поглядів видатного діяча когорти шістдесятників як мовної особистості не було узагальнене в роботах вітчизняних мовознавців, що зумовило актуальність обраної теми дослідження.

Мета дослідження – засобами епістолярію, а саме через вибрані сторінки листування з друзями та колегами в Україні та діаспорі, описати постать І. Світличного – поета, перекладача, тонкого цінителя слова.

Матеріал і методи дослідження. Використані описовий, функційно-стилістичний метод, зіставний аналіз епістолярного тексту Івана Світличного та спогадів його однодумців. Особливість таких методів полягає в сприйнятті цілісності тексту (текстуальна семантика) та поясненні зв'язності матеріалу (значення тексту), завдання яких – виявити інтратекстові особливості епістолярію відомого дисидента. До дослідження екстралінгвістичних інтенцій репрезентованого тексту Івана Світличного залучено метод дискурс-аналізу, який висвітлює зовнішні

чинники, що впливають на когнітивну складову вербальної картини індивідуального стилю письменника.

Результати дослідження та дискусія. Поняття «мовної особистості» дослідники розглядали як з погляду лінгвістики, так і з погляду психології.

Образ мовної особистості залежить від того, у якій сфері буде застосовано індивідуальне мовлення цієї особистості (у нашому випадку І. Світличного). Олена Селіванова зазначає: «Мовна особистість – іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу… Лінгвістика спілкування виокремлює у цілісній структурі особистості комуніканта *я* тілесне, *я* соціальне, *я* інтелектуальне, *я* психологічне й *я* мовномисленнєве. Останнє корелює з М. о. Language personality» (370).

Отже, мовну особистість формує мовне середовище. Нагадаємо час формування особистості І. Світличного. У його листах знаходимо і колоритні подробиці епопеї виключення Івана Дзюби зі Спілки письменників, майже стенографічний опис історичного вечора Василя Симоненка 1964 року в Спілці письменників із процесом над Л. Новиченком, і будні самвидаву: виготовлення фотоплівок, передруки на машинці, канали передачі в Чехословаччину. В історії українського літературно-мистецького шістдесятництва Іванові Світличному, очільнику руху опору ІІ пол. ХХ ст., правозахиснику, дисиденту, письменнику, мовознавцю, перекладачеві, відводиться ключова роль. Його лідерські якості в умовах короткотривалої «хрущовської відлиги» дозволили об’єднати навколо себе талановиту творчу молодь, спраглу знань і можливостей повноцінної реалізації. І. Світличний володів природним хистом гуртувати однодумців, максимально ділитися своїми знаннями і досвідом із близькими за духом і способом мислення людьми. Для шістдесятників він став незмінним авторитетом, моральним натхненником, талановитим організатором культурно-літературного життя. «Так, перші відомості про постсталінський період у нашій національній історії та культурі знаходимо в есеїстиці, наукових і науково-популярних виданнях українського самвидаву – фундаментальних працях Ю. Бадзя, І. Дзюби, В. Мороза, Є. Сверстюка, В. Чорновола. Майже водночас виформовується й епістолярна творчість шістдесятників, виразно представлена табірними кореспонденціями М. Гориня, В. Марченка, І. Світличного, В. Стуса, В. Чорновола» (Рарицький, *Художньо-документальна* 3).

Епістолярна спадщина І. Світличного розкриває різнобічність його як мовної особистості. М. Коцюбинська пише: «Епістолярій Світличного у будь-який період його життя – це свідчення духовного життя Лицаря Книги» (Коцюбинська 7). Табірний епістолярій І. Світличного дослідники розглядали як феномен шістдесятництва разом із епістолярною

есеїстикою В. Стуса, В. Чорновола, Є. Сверстюка та ін. з літературознавчого погляду (Загоруйко, *Таборовий* 7).

Тривалий час творчість І. Світличного замовчувалася, а його ім'я перебувало під забороною. Лише з утвердженням української незалежності доробок митця важкими зусиллями його близьких родичів та друзів повертався в український загальнокультурний мистецький простір. Серед активних популяризаторів імені поета були насамперед його дружина Леоніда та сестра Надія Світличні, відомі своєю діяльною громадянською позицією, й Михайлина Коцюбинська, близька товаришка цієї родини. Їхніми зусиллями була упорядкована й видана поетична і літературно-критична творчість письменника, окремим двотомним виданням під назвою «Голос доби» вийшла друком епістолярна спадщина як взірець художнього, політичного, історичного, психолінгвістичного прикладу документів нескореного духом поета (Світличний). М. Коцюбинська є авторкою передмови до видання «У мене – тільки слово», у якій вивчається феномен І. Світличного як лідера руху шістдесятників, розглядається проблематика та провідні мотиви творчості.

Попри знаковість постаті І. Світличного, вітчизняна філологічна наука все ще перебуває на підступах до вивчення різножанрової творчості письменника. Перші ґрунтовні дослідження доробку, що належать Г. Костюку, розкривають його діяльність як поета, літературного критика, перекладача, визначають роль і неперебутнє значення в історії шістдесятницького руху. Їхні праці наразі сприймаються як методологічна основа до написання кандидатських дисертацій, авторами яких є І. Добрянська, Г. Гайович, Н. Загоруйко. Дослідники продовжують вивчати особливості авторського мислення І. Світличного, заглиблюються у філософську проблематику його творчості, акцентують увагу на епістолярній і літературно-критичній діяльності, особливостях індивідуального стилю письменника. Активно над дослідженням творчості Світличного працюють Л. Тарнашинська та Г. Токмань. У визначенні психологічних передумов формування особистості задіюємо модель Дж. Дакіта (Duckitt, & Sibley). Найбільш загальними психологічними основами (так званими «преполітичними психологічними перемінними», які відбивають схильність людей до прийняття певних явних ідеологічних уподобань) лівих і правих політичних поглядів є два взаємопов'язаних аспекти: (1) егалітаризм и антиегалітаризм; (2) відкритість і супротив змінам, які також добре можна повторити компонентами моделі Дж. Дакіта.

У вкрай несприятливих умовах табірної неволі Іван Світличний укладав словник синонімів української мови. До слова був надзвичайно вимогливий, що межувало з педантичністю. Саме в підборі слова виявлялася його мовна компетенція. І. Світличний вповні виявляв свої знання про мову, під якими розуміють знання, «які є метазнаннями, а саме: знаннями усвідомлених прескриптивних правил описової граматики; процедур використання їх у мовленні та способів перенесення й

накладання вивчених процедурних знань на наявні в них емпіричні мовні знання, якими вони вже реально користуються в комунікації; ці знання – здебільшого об'єктивовані й відрефлексовані» (Калмикова 107). Філігранну роботу над словом мистця спостерігаємо в його табірному листуванні. У листі до дружини та рідних від 31.01.78 р. натрапляємо: *«У минулому листі я посилав вам «Шевченків триптих». Як завжди <…> і тут я надумав зробити деякі виправлення. Передусім, ви, мабуть, і самі помітили, що в 5-му рядку останнє, римоване слово – куце, його треба замінити співзвучним, але двоскладовим: в класичній формі сонету ритмічні перебої недопустимі. Не подобається мені в тому ж сонеті – «Муза» – і останній рядок: дуже вже він рваний і – ніби з іншої опери. Його можна замінити на такий: «Невже… Аж моторно стає!..»* (Світличний 480–481).

Як і будь-який інший писемний текст, лист структурно складається з трьох частин: зачину, основної та завершальної частин. Своєрідність листа полягає в тому, що зачин здебільшого має початкову формулу-звертання, констатацію про одержання листа, чи відсутність, подяку, вибачення, побажання, привітання, кінець листа – завершальні прощальні вирази, побажання, формули прихильності, підпис, можливі дописки – postscriptum, може бути і подвійний. Це типові структурні параметри листа, стрижень яких становлять термінальні формули, за допомогою яких підтримується епістолярний діалог. Структура листа та елементи, якими автор їх наповнює, допомагають нам створити психолінгвістичний портрет письменника, що сприятиме декодуванню імпліцитної інформації, яка виявляє себе в контексті різних висловлень У листі від 30.06.1977 року І. Світличний після критичних виступів у «Літературній Україні» щодо поетів-дисидентів надсилає рідним такі рядки: *«Помирають серця в летаргії без просипу / Душить заячі душі розперезаний страх. / Ви ж, убивство вчинивши, затаєно носите / В саркофагові тіла непохований прах. / Що день Божий вчиняє душа самогубство / І не треба їй шибениць, куль і отрут./ А воскреслих не густо між нами, не густо! / Може й зовсім немає. Тільки вбивця та труп»* (Світличний 418).

Листи становлять основу епістолярних текстів. З-поміж інших типів текстів їх вирізняє чітка орієнтація на конкретний тип адресата й забезпечення заочного спілкування. Побудова таких текстів залежить від багатьох чинників: від наявності текстової традиції, ситуації гіпотетичного сприйняття тексту, адресата, форм реалізації і поширення тексту та інших суб'єктивних умов епістолярної комунікації, а найбільше цей текст характеризує особистість автора листа. І. Світличний читає трактати з математики, теорії інформації, математичної лінгвістики, досліджує фахові літературознавчі видання, читає українську літературу та світову класику, удосконалює знання французької мови, потрібні йому для підготовки перекладів. Майже в кожному листі до дружини трапляється перелік книжкових видань, потрібних для роботи, які свідчать про енциклопедичний багаж знань поета: *«Так само не можу дістати*

«Естетики» Хатчесона, Юма і Сміта та «Мистецтво і життя» У. Морріса… загалом я не можу придбати дуже багатьох речей – ні «Контекст – 72» (АН), ні «Геродота» (АН) ні «До джерел» Драча…» (Світличний 72).

Г. Мазоха стверджує, що «перемагаючи вузькість і замкнутість сфери приватного документа і перестаючи жити лише своїм «камерним» життям, стаючи не лише формою самопізнання, самовираження особистості, але й ширше – формою освоєння дійсності, – лист виявився причетним до найважливіших літературних процесів свого часу. Описовий момент, як і момент інформативний, тут обов'язково наявний. Але описи пронизані рухом неспокою, постійним пошуком «я» автора, а звідси й особлива форма листів: багаторазове повернення до одного й того ж предмета, але щоразу з нових точок зору, з новими емоціями, часті розриви в манері викладу» (Мазоха 155).

Кожен адресант послуговується переважно тим набором етикетних виразів, що загальноприйняті для його народу на певному історичному зрізі. Водночас він має особливі, улюблені форми звертання, прохання, прощання тощо, які теж визначають специфіку індивідуально-авторської комунікації. Якщо виникає необхідність, автори самі можуть творити формули звертання, що мають оказіональний характер функціонування. Це й створює своєрідну архітектоніку листів.

Формули звертання вимагають від автора особливої уваги. Вибір етикетної форми залежить від образу адресата: віку, статі, соціального положення, посади, характеру взаємин із ним, часу попереднього діалогу, рівень знайомства. Наприклад, Іван Світличний в листі до сестри Надії вживає формулу звертання *«Ляксевно!»*, проте у випадках, коли важливий лист, чи лист-вибачення, пише: *«Дорога моя сестричко! Ти бачиш, як я тебе називаю? А все тому, що почуваюся страшенно винним перед тобою за свою довгу мовчанку»* (Світличний 49).

Основу епістолярних звертань у листуванні Івана Світличного з близькими та знайомими становлять традиційні для українців:

а) назви родинних стосунків: *«Добрий день або вечір, мамо»; «Дорога моя сестричко»; «Дорогій сестричці – полум'яний привіт»; «Дружинонько моя вірная»; «Дорога супружниця»; «Добрий день, ненаглядні сестрички»; «Добрий день, товариші Світличні!»* (до родини);

б) емоційно-забарвлена лексика: *«Божиста й незрівнянна»; «О незрівнянна лягушенція»; «Прелепа й незрівнянна»* (листи до нареченої, а потім й дружини);

в) прикметники з іменниками у формі звертання: *«Дорога Нелю», «Дорога Віронько», «Дорогі мої друзі – мила Світо і примкнулий до неї Юрку», «Дорога Льоль»* (найчастотніший прикметник *дорогий* (*а*)).

Вибравши найдоречніше в конкретній ситуації опорне ключове слово-звертання, адресант обрамлює його іншими словами, внаслідок чого утворюється щоразу нова формула звертання. Найчастіше ключове слово доповнюється традиційними для українського епістолярію

прикметниками й займенниками *рідний, добрий, дорогий, любий, коханий, милий, ласкавий, шановний, вельмишановний* тощо: *«Шановний товаришу Зілинський»* (16.04.1957) (Світличний 43); *«Вельмишановний Оресте Івановичу»* (04.04.1970) (Світличний 135); *«Превельмишановний добродію»* (до Євгена Пронюка, 26.02.1980) (Світличний 351). Спорадично вживаються й інші прикметникові означення. Підкреслюють і увиразнюють теплоту взаємин, надають листуванню зворушливості різноманітні інверсійні звертальні конструкції: *«Хай буде добре вам. Милі (бо так і є) і вредні (бо не пишете) Танюки!»* (30.12.1967) (Світличний 95).

Не менш насичена й чутлива щодо виразів мовного етикету й завершальна частина листів. До закінчення листовного діалогу автор завжди готує адресата заздалегідь, скориставшись загальновживаним словом чи виразом, що вказує на кінець розмови. Наприклад: *«Ну, бувай здорова і щаслива, вітай усіх, хто біля молодого Іванка. Цьом»* (25.06.1978) (Світличний 163). Далі здебільшого ідуть запитання до адресата і прощання. Епістолярне прощання складається із формули прощання, поєднаної нерідко з побажальною чи звертанням, і формули, що засвідчує прихильність і власний підпис. Формула прихильності й підпис є величиною, що вимірює глибину і визначає взаємини адресата й адресанта. У листах І. Світличного часто вжито присвійний займенник *твій. «Твій І.; Твій І С.»*. Або ж. пор.: *«Щиро Ваш. І. Світличний»*. «Всі зазначені засоби мають психолінгвістичний характер, оскільки використовуються задля формування певного психологічного стану, передавання емоцій, спонукання до дій, сугестивного впливу на комунікативну спільноту. Фактори комунікативного минулого і комунікативного майбутнього виступають характеристикою почерговості жанрів у межах одного дискурсу» (Гончарова 21).

Щодо інших адресатів, то натрапляємо на такі форми: до дружини: *«Пиши, чекаю! Дуже!!! Чуєш? Із сердечним поползновенієм твій І. С.»*; *«Будь здорова, бадьора, життєлюбна, але не сердита. Всього найкращого, дорогенька! Твій І. С.»;* до друзів: *«Тисну лапу»; «Із щирою пошаною»; «З повагою» та ін.*

Епістолярна творчість Івана Світличного зосереджує в собі важливі соціальні, моральні, етичні ідеали сучасності, виявляє глибину мислення, гостроту світосприймання, вміння майстерно розкрити внутрішній світ людини. Художня досконалість індивідуального мовлення, естетичний смак виявляються і в доборі лексичних засобів вираження думки. Словник мови І. Світличного містить значну кількість термінологічної лексики, що використовується як стилістичний атрибут індивідуального стилю.

Одним із вирішальних чинників, що впливає на функціювання термінів у епістолярному тексті, є індивідуально-авторський стиль, загальна концепція та ідейно-естетична спрямованість творчості письменника. Дослідження листів одного автора дає можливість розглянути всю сукупність використання лексичних запозичень як єдиний

стилістичний комплекс, який формується не лише об'єктивно заданими властивостями термінних слів, але й суб'єктивною авторською їх інтерпретацією, що є суттєвим аспектом в аналізі контексту.

І. Світличний – один із найбільш яскравих представників української інтелігенції ХХ ст., чудовий стиліст. Таким чином, терміни як характерні й досить виразні елементи мови листів дають можливість дослідити певні особливості стилю автора, а також смислову доцільність і художньо-естетичну ефективність термінів як стилістичного засобу індивідуального мовлення. У І. Світличного в листах останніх років подибуємо часто медичні терміни та біологічні (назви медичних препаратів та хвороб, лікарських рослин). Саме в цей час автор переносить важку хворобу, переживає етап із табору на заслання, саме цим можемо пояснити функціювання таких термінів: *дієта, золотий корінь* тощо. *«Я вже порушую свою сувору **дієту**, якої я досі дотримувався так строго. Як у таборі – режиму… Може, допоміг **золотий корінь**, може, сам собою вже час настав, але **прогрес** очевидний»* (Світличний 234); *«Справа в тому, що я від січня до травня лежав у лікарні з **сироватковим гепатитом**…»* (Світличний 172).

Крім зазначених медичних у епістолярії І. Світличного натрапляємо на: літературознавчі терміни: ***антологія*** (*«Чи немає у ваших краях якоїсь солідної **антології** новітньої французької поезії?»*); філософські: ***духовний***, ***духовність*** (*«Що **духовно** ти мало змінюєшся, це я зрозумів із Твого листа: віє від нього великим спокоєм і врівноваженістю, яким я тебе завжди й знав»* (Світличний 95); ***естетика*** (*«Займаюся переважно перекладами, але трохи й **естетикою** – думаю скоро закінчити книгу з естетики»* (Світличний 97); ***архітектурні***: *«Натомість я купив для вас і зараз висилаю дві інші книги, що, здається, можуть вас зацікавити: «Страницы каменной летописи» – про **архітектурні пам'ятки** з ілюстраціями нашого друга Ю. Химича…; а друга про українську архітектуру – книжка мало цікава, але вам як фахівцям, мабуть, треба знати все»* (Світличний 97); суспільно-політичні: ***демократ***: *«…і мені, як **демократові** за переконанням, пощастило пристати до більшості, до 70%»* (Світличний 172); космічні: *«Драч, як і раніше, кружляє в Павличковій **орбіті**»* (Світличний 85).

У листах автор описує роботу над словником синонімів, для якої аналізує надзвичайно великий лексикографічний матеріал, про що згадує у листах: «Отримав два томи Верхратського, почав опрацьовувати, а виявилося, що для цього потрібен німецько-український словник: тлумачення діалектних слів він часто дає німецькою мовою» (Світличний 180).

Базові константи-терміни у поезіях І. Світличного поліфункційні та полісемантичні. Вони виконують такі мовноестетичні функції: 1) оточують себе спорідненими лексемами; 2) сприяють інформаційній завершеності; 3) беруть участь у створенні широкої системи антитез, протиставлень, контрастів, зіткнень різного характеру; 4) сприяють утворенню

психологічних характеристик, портретів, соціальних і світоглядних оцінок; 5) беруть участь у створенні різного типу метафор і метафоричних висловів, створюють метафори-різновиди; 6) постають художніми деталями – зображальними, характерологічними, метафоричними, або символічними, портретними. Деталь має значну потенційну силу, вона здатна активізувати сприйняття твору читачем, спонукати його до творчості, надавати простір його асоціативній уяві. Художня деталь несе на собі відблиск світоглядних уподобань автора, дає можливість читачеві домалювати цілісну картину.

У епістолярній формі автор приділяє увагу художній деталі, конкретизації зображуваного, чому значною мірою сприяють епітети. Саме на деталях, зокрема й на виборі епітетів, вибудовується цілісність твору, виявляється авторська стратегія стилю. Епітетна деталізація виступає засобом й індивідуалізації, і типізації образів. «Під пером майстра смислова структура слова ускладнюється. У ній поєднується художня спрямованість твору в цілому та авторська творча індивідуальність зокрема, що виявляється у вмілому поєднанні слів предметно-точних і асоціативно-точних (метафоричних), супроводжуваному активізацією метафоричних значень (та інших асоціативних нашарувань) у словах» (Загоруйко, *Літературно-естетичний* 34). Залучення епітетів до художнього зображення здійснюється за принципом семантичного уточнення, конкретизації або за принципом контрасту. Виникаючи у тексті, епітети стають його органічною частиною як з композиційно-змістового, так і структурно-функціонального боку. Вибір епітетів мотивується загальною семантикою тексту, авторськими естетично-мовними вподобаннями, усією художньо-образною системою твору. Текстотвірна функція епітета виявляється в тій інформації, що стане суттєвою для наступного розгортання сюжетних ліній і розкриття людських характерів. Напр., про дружину І. Світличний говорить: *«Моя персональна Єва»*.

Саме епітети є одним із головних тропів у листах-спогадах і листах-сповідях. «Епітет – художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії» (*Великий* 265).

«Колись, коли я буду зовсім-зовсім старим (зараз я ще недоперестарівся) і мені нічого не лишиться, як писати мемуари, розділ про тебе я назву «Добродійна дружина Злобродія» (Світличний 249).

Натрапляємо в листах І. Світличного на авторські неологізми, напр., *антиепістолярний*, *дзюбисти*: *«Але що в листах, та ще й в наш **антиепістолярний** вік – розпишеш?»* (Світличний 171); *«Треба б усе-таки йти комусь із **«дзюбистів»*** (Світличний 58); табірні жаргонізми: *«Є красиві темні окуляри (у таборі за них «**ларьок**» давали!)»* (ларьок – можливість купити раз на місяць продукти (цукерки-подушечки, овочеві консерви, махорку); елементи езопової мови: *«…знаєш про справи мого **чорнявого тезки**»,* або *«А що Ви невдоволені тим, що в мене не міняється адреса, так це у Вас говорить прихований Злобродій: зараз по-моєму, **міграція йде з раю в***

***пекло**, а не навпаки»* (Світличний 347). Фраза *«…не гірше за»* у листі до Панаса Заливахи від 20. 12. 1966 означала, що в палітурці заклеєні гроші.

Формування Івана Світличного як українського літератора та науковця проходило у складний час. Народився він 20 вересня 1929 року в селі Половинкене Старобільського району на Луганщині. У 1947–1952 навчався на факультеті української філології ХДУ, займався науковою роботою. Університет закінчив з відзнакою, але через незалежну поведінку не був залишений на кафедрі. Працював учителем, навчався в аспірантурі Інституту літератури АН УРСР ім. Т.Г. Шевченка (науковий керівник академік О. І. Білецький), завідділу критики журналу «Дніпро», відповідальний секретар журналу «Радянське літературознавство». З 1965 р., після ув'язнення – заборона на професійну діяльність та друкування, 1972 р. – другий арешт, 1973 – суд, вирок – 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання, 1981 – інсульт, інвалід І групи, 1983 – звільнений, 1992 – помер.

Праця на освітній ниві відповідала поглядам І. Світличного. Треба працювати для народу, освічувати його соціально і національно, будити в ньому самосвідомість, писати книги для народу. Через загострення туберкульозу залишив школу.

Важливою заслугою І. Світличного стало видання українською мовою творів світової літератури. У колі його перекладацьких зацікавлень були різні поети.

Щодо своєї перекладацької діяльності І. Світличний писав Оресту Зілинському, чеському україністу (Київ, 05.06.1968): *«Пересилаю Вам вірші – переклади з чеської.*

Переклад вірша «Пам'ятник» Антоніна Броусека.

Куди я тільки не піду
ви моє докірливе безсоння
всюди мене переслідуєте.
Ніби справді той пам'ятник
був прес-пап'є на моєму крихкому столі
незрушний надгробок мовчання
на моїм язику
що базікав колись мов осика…» (Світличний 107).

У цьому ж листі І. Світличний подає ще переклад з чеської поезію Мирослава Голуба «Студія з проблеми поезії».

Перекладає І. Світличний і з французької, про що пише в листі до Софії і Тита Гевриків (Тит Геврик – архітектор із США. Софія – його дружина. Близькі друзі родини Світличних) 04. 12. 1967 р.: *«Я зараз захопився перекладами з французьких поетів (Сюперв'єля, Мішо та ін.)…»* (Світличний 93).

Дбайливе ставлення до мови, до її чистоти й точності висловлювання не раз було предметом обговорення в листах І. Світличного. Лист від 04. 12. 1967 до Леся та Нелі Танюків: *«Перечитую, Лесю, твого Аполлінера.*

Не все на одному рівні, видно, що перекладено раніше, а що – останнім часом. Деякі переклади бездоганні. А деякі треба правити з мовного погляду (це – легко)…Тут є одна дівчинка (Сверстюкова симпатія), що також переклала два вірші Аполлінера, ті, що переклав і ти: «Кортеж» і «Загублена юність моя». Між іншим, «Загублена юність» у неї вийшла краще, а «Кортеж» – місцями краще у неї, а місцями краще у тебе, загалом же твій краще, а якби зробити з двох один, то було б ідеально. Не знаю, чи перекладав хто ще, але якщо це – Терещенко, того не слід брати до уваги: хай йому земля буде пухом, але був він великим графоманом » (Світличний 91).

Отже, аналізуючи процес формування особистості І. Світличного, можемо виділити наступні чинники, що визначили лінгвопсихологічні особливості мовотворчості письменника і науковця: усебічна ерудиція, висока освіченість, навчання в Харківському університеті, аспірантурі Інституту літератури НАН України; спілкування із селянами, робітниками, репресованими; багаторічна редакторська діяльність; природне мовне чуття і інтуіція, індивідуально-мовна практика у чотирьох стилях (художньому, науковому, публіцистичному, епістолярному); редагування та доукладення «Словника синонімів української мови»; участь у суспільно-політичній дисидентській течії шістдесятників.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, епістолярна спадщина І. Світличного підтверджує тезу, що тенденція до переосмислення словесно-естетичної інформації через трансформацію мовних знаків культури актуалізується в часи глибоких суспільних зрушень, коли збільшується обсяг словника, а естетика й прагматика визначають специфіку поширення певних типів текстів, зокрема й вибір тем для листування. Вони наскрізно ліричні, щирі, гранично відверті й тому сприймаються як достовірні документальні свідчення про свою епоху і людей, що творили в ній. Одночасно враховуємо і соціолінгвістичні чинники, що позначалися на індивідуальному стилі Івана Світличного: використання езопової мови спричинене внутрішньою та зовнішньою цензурою (перлюстрацією).

Епістолярій І. Світличного привернув увагу через можливість глибше пізнати національну історію, історію національної мови й літератури, специфіку міжособистісних відносин шістдесятників, позначені на індивідуально-стильовій манері адресанта, бо, образно кажучи, листи мають надзвичайну вагу для розуміння психолінгвістичного портрету відомого представника руху Опору української інтелігенції тоталітарному режиму.

Список використаної літератури

Великий тлумачний словник сучасної української мови, за ред. В. Т. Бусла. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004.

Гайович, Галина. *Літературно-критична діяльність Івана Світличного*. Автореферат дис. …канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2000.

Гончарова, Тетяна. «Жанрові трансформації дискурсу футбольних фанатів: психолінгвістичний підхід». *Психолінгвістика. Психолингвистика. Psycholinguistics*, вип. 22(2), 2017, с. 12–27.

Добрянська, Ірина. *Творчість Івана Світличного в українській літературі кінця 50-х – 70-х років XX століття*. Автореферат дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. Львів, 1997.

Жайворонок, Віталій. «Національна мова і діалект». *Мовознавство*, №6, 1998, с. 27–34.

Загоруйко, Наталія. *Літературно-естетичний дискурс таборового епістолярію українських шістдесятників*. Дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. Кам'янець-Подільський, 2012.

Загоруйко, Наталія. *Таборовий епістолярій українських шістдесятників*. Київ: «Смолоскип», 2018.

Калмикова, Лариса, і Новікова, Галина. «Психолінгвістичні феномени «знання мови» і «знання про мову»: проблеми співвідношення й функціонування в мовленні дітей». *Психолінгвістика. Психолингвистика. Psycholinguistics*, вип. 23 (1), 2018, с. 99–118. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.1211606.

Костюк, Григорій. *Зустрічі і прощання*. Спогади у двох книгах. Кн. 1. Київ: Смолоскип, 2008.

Коцюбинська, Михайлина. «Парнас, який завжди з тобою». *Світличний, Іван. Голос доби*. Кн.2. Київ: Сфери, 2008, с. 4–15.

Мазоха, Галина. «Теоретичні аспекти дослідження письменницького епістолярію». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*, № 2 (261), 2013, ч. 1, с. 152–161.

Рарицький, Олег. «Володимир Свідзінський і шістдесятники: контексти осягання проблеми». *Слово і час*, № 10, 2018, с. 34–47.

Рарицький, Олег. *Художньо-документальна проза українських шістдесятників: жанрова специфіка і поетика*. Автореф. дис. … д-ра філол. наук: 10.01.01, 10.01.06. Київ, 2017.

Світличний, Ігор. *Голос доби*. Кн.1. Листи з «Парнасу». Київ: Сфера, 2001.

Селіванова, Олена. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К, 2006.

Тарнашинська, Людмила. *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поети кальний аспекти)*. 2-ге вид. Київ, 2019.

Токмань, Ганна. «Іван Світличний, Леся Українка, Євген Плужник: діалог текстів». *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»*, вип. 29, 2019, с. 105–17.

Duckitt, John, & Sibley, Chris. "The dual process motivational model of prejudice". *The Cambridge Handbook of the Psychology of Prejudice*, edited by C.G. Sibley, F.K. Barlow. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2016, pp. 188-221.

Federico, Christopher M., Hunt, Corrie V., & Ergun, Damla. Political Expertise, Social Worldviews, and Ideology: Translating "Competitive Jungles" and "Dangerous Worlds" into Ideological Reality. *Social Justice Research*, iss. 22(2–3), 2009, pp. 259–279. URL: https://doi.org/ 10.1007/s11211-009-0097-0.

References

Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy, edited by V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun", 2007.

Haiovych, Halyna. *Literaturno-krytychna diialnist Ivana Svitlychnoho*. PhD Thesis Abstract. Kyiv, 2000.

Goncharova, Tetiana. "Genre transformations of the football fans discourse: psycholinguistic mechanisms". *Psyxolingvistyka – Psycholinguistics*, iss. 22 (2), 2017, pp. 12–27.

Dobrianska, Iryna. *Tvorchist Ivana Svitlychnoho v ukrainskii literaturi kintsia 50-kh – 70-kh rokiv XX stolittia*. PhD Thesis Abstract. Lviv, 1997.

Zhaivoronok, Vitalii. "Natsionalna mova i dialekt". *Movoznavstvo*, no 6, 1998, pp. 27–34.

Zahoruiko, Nataliia. *Literaturno-estetychnyi dyskurs taborovoho epistoliariiu ukrainskykh shistdesiatnykiv*. PhD Thesis. Kamianets-Podilskyi, 2012.

Zahoruiko, Nataliia. *Taborovyi epistoliarii ukrainskykh shistdesiatnykiv*. Kyiv: "Smoloskyp", 2018.

Kalmykova, Larysa, and Novikova, Galina. "Psychologistic Phenomena «Knowledge of the Language» and «Knowledge About Language»: Problems of Relationship and Functioning In Children's Speech". *Psycholinguistics*, iss. 23 (1), 2018, pp. 99–118. doi.org/10.5281/zenodo.1211606.

Kostiuk, Hryhorii. *Zustrichi i proshchannia.* Spohady u dvokh knyhakh. Book 1. Kyiv: Smoloskyp, 2008.

Kotsiubynska, Mykhailyna. "Parnas, yakyi zavzhdy z toboiu". *Svitlychnyi, Ivan. Holos doby*. Kn.2. Kyiv: Sfery, 2008, pp. 4–15.

Masocha, Galyna. "Theoretical Aspects of the Study of the Writer Epistolary". *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University Philological Sciences,* no 2 (261), 2013, part 1, pp. 152–161.

Rarytskyi, Oleh. "Volodymyr Svidzinskyi and 'Sixtiers': Contexts of Comprehending Problem". *Slovo i Chas (Word and Time)*, no 10, 2018, pp. 34–47.

Rarytskyi, Oleh. *Non-Fiction Prose by the Ukrainian Writers of the 1960s: Genre Specificity and Poetics*. Doctoral Thesis. Kyiv, 2017.

Svitlychnyi, Ihor. *Holos doby*. Kn.1. Lysty z "Parnasu". Kyiv: Sfera, 2001.

Selivanova, Olena. *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia*. Poltava: Dovkillia-K, 2006.

Tarnashynska, Liudmyla. *Ukrainske shistdesiatnytstvo: profili na tli pokolinnia: (istoryko-literaturnyi ta poety kalnyi aspekty)*. 2-he vyd. Kyiv, 2019.

Tokman, Hanna. "Ivan Svitlychny, Lesya Ukrainka, Yevhen Pluzhnik: Dialogue of Texts". *Teoretychna i dydaktychna filolohiia. Seriia "Filolohiia"*, iss. 29, 2019, pp. 105–17.

Duckitt, John, & Sibley, Chris. "The dual process motivational model of prejudice". *The Cambridge Handbook of the Psychology of Prejudice*, edited by C.G. Sibley, F.K. Barlow. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2016, pp. 188-221.

Federico, Christopher M., Hunt, Corrie V., & Ergun, Damla. Political Expertise, Social Worldviews, and Ideology: Translating "Competitive Jungles" and "Dangerous Worlds" into Ideological Reality. *Social Justice Research*, iss. 22(2–3), 2009, pp. 259–279. doi.org/ 10.1007/s11211-009-0097-0.

Стаття надійшла до редколегії 24.06.2022